

De omweg van het verleden.

Over literatuur, geschiedenis en literatuurgeschiedenis

Anne Marie Musschoot

Universiteit Gent

‘Literatuurgeschiedenis kan zoveel meer zijn dan het olympische gesprek met grote geesten,’ schrijft Frits van Oostrom in zijn overzicht van de literatuur van de veertiende eeuw, zijn tweede bijdrage aan de nieuwe Nederlandstalige literatuurgeschiedenis (Van Oostrom 2013: 402). Hij schrijft dit naar aanleiding van de ‘kleinkunst’ of nog ‘kleinerkunst’, poëzie ‘met geen andere pretentie’, maar wel vol pit en leven. Hij is de eerste die aandacht heeft voor deze kruimelpoëzie of kiezelsteentjes, gruis dat in de loop der eeuwen ‘werd vermalen door de grote molenstenen’. In het literaire landschap dat Van Oostrom beschrijft zijn niet alleen de ‘woudreuzen’ de blikvangers, maar richt zijn zoeklicht zich ook op het gekrioel van de paddenstoelen of kleine bodembedekkers. In de medioneerlandistiek is deze verruiming van het blikveld, in de traditie van de Franse ‘École des Annales’, al langer ingeburgerd: geschiedenis, en dus ook literatuurgeschiedenis, reconstrueert (en representeert) niet alleen de opeenvolging van invloedrijke evenementen en personen (zeg maar vorsten en oorlogen) maar zoekt het dagdagelijkse leven van de modale mens te vatten zoals het was in al zijn gewoonten en variaties. Specifiek voor de literatuurgeschiedenis impliceert deze blikverruiming dat niet alleen de canonieke, of ‘grote’, meest waardevolle teksten worden bestudeerd maar daarnaast ook tal van zogenaamde gebruiksteksten. En er valt, zo stipt Van Oostrom nog aan, in de volksliteratuur van de middeleeuwen nog héél veel te sprokkelen. Zelf heeft hij in dit nieuwe, genereus geschreven overzicht elk kruimeltje of scherfje dat hij kon vinden opgepikt en ruimhartig toegevoegd aan de goudklompen van de als klassiek overgeleverde teksten.

Wat is de oorsprong of oorzaak van deze verschuiving? Of, welke methodologische ontwikkeling ligt aan de oorsprong van deze nieuwe wending, die ook wel wordt omschreven als een ‘cultural turn’ en die zich zowat in het verloop van de afgelopen drie decennia heeft voorgedaan? En wat is dan weer de bron of oorzaak van de nieuwe inzichten die leiden tot nieuwe methodes? Het zijn enkele vragen die ik uiteraard niet afdoende of eenduidig zal kunnen beantwoorden maar waar ik wel, in het bestek van deze korte lezing, even uw aandacht wil voor vragen.

Laat ik dus maar meteen naar de kernvraag gaan: wij zien, als wetenschappers, veranderingen, wij stellen ook zelf steeds nieuwe en andere vragen. Met andere woorden: wij zien dat ons vakgebied een ontwikkeling doormaakt en dus een eigen geschiedenis heeft, waaraan wij deelhebben. Soms, zo nu en dan, of heel af en toe, leiden deze veranderingen, ontwikkelingen, nieuwe waarnemingen, tot een revolutie. Deze revoluties doen zich dus voor niet alleen in de politiek of in de maatschappelijke verhoudingen, maar ook in de wetenschappen. Het meest bekende voorbeeld van een wetenschappelijke revolutie is natuurlijk de Copernicaanse revolutie in de 16^e-17^e eeuw, nadat de Poolse astronoom Copernicus had voorgesteld het Ptolemaeïsche, geocentrische model te vervangen door het eenvoudiger heliocentrische model dat volgens zijn waarnemingen van de bewegingen van de hemellichamen, de zon in het middelpunt zette. De gevolgen waren vooral op lange termijn zeer groot. Het inzicht was vrij plots tot stand komen maar de ‘erkenning’ liet lang op zich wachten omdat er een verschil is tussen enerzijds de wetenschappelijke kennis en anderzijds de ervaring of waarneming van de wetenschapper. Deze erkenning of dat plotselinge inzicht volgde bij de Italiaan Galileo Galilei in de 17^e eeuw, maar zijn geschriften werden door de kerk op de index van de verboden boeken geplaatst – een verbod dat overigens pas in de 19^e eeuw werd opgeheven. Belangrijk bij het doordringen van nieuwe inzichten is niet alleen de waarneming zelf, maar ook het optreden daarbij van een zogenaamde ‘Gestaltswitch’. Het begrip is bekend uit de gestaltpsychologie en geeft aan dat men op basis van dezelfde visuele gegevens opeens iets anders kan zien. Bekend is de illustratie van de haas die ook plots een eend kan blijken te zijn.

Er zijn uiteraard nog veel meer voorbeelden van een dergelijke misleidende of dubbele waarneming te noemen. Maar wat ons hier vooral interesseert is dat onze waarneming variabel is en gestuurd door vooraf aanwezige kennis. In de 17^e eeuw, toen het geocentrische model nog niet algemeen aanvaard werd, zagen waarnemende wetenschappers hetzelfde, maar ze hielden vast aan een tegenovergestelde verklaring: bij zonsondergang zag de ene de zon verdwijnen (en dus bewegen) en de andere zag de aarde wegdraaien van de zon. Zij gebruikten, zo zeggen we nu, een ander ‘zoeklicht’. Sporen van deze verwarring (en vergissing) zijn overigens vandaag nog altijd aanwezig in ons foutieve taalgebruik: als wij met z’n allen zeggen dat we de zon zien zakken in de zee impliceert dit dat de zon beweegt, en niet wij.

Wat is nu het belang van deze grote revolutie in de natuurwetenschappen, ook voor onze vragen? We onthouden 1. dat de waarneming cruciaal is, maar ook, 2. dat bij deze

waarneming plotseling een Gestaltswitch kan optreden waardoor we iets anders zien dan we al zagen en dat 3. onze waarneming geladen is met een vooraf bestaande, door studie en kennis overgeleverde theorie of zoeklichttheorie. Deze belangrijke term zoeklichttheorie werd geïntroduceerd door Karl Popper, die in de jaren '50 van de 20^e eeuw onze hedendaagse wetenschapsopvatting fundamenteel heeft beïnvloed. Toen hij stelde dat alle kennis een voorlopig of hypothetisch karakter heeft en daarbij het verificatiebegrip dat werd gehanteerd in de 'harde' natuurwetenschappen verving door het falsificatiebegrip, heeft hij een veel ruimere opvatting van wetenschappelijk uitspraken mogelijk gemaakt. We kunnen hier volstaan met de constatering dat Popper de wetmatigheid van de voorspelling afwijst, dus ook voor de natuurwetenschappen, waarmee hij een nieuw standaardbeeld introduceerde voor veel, zo niet alle wetenschappen: wetenschappers streven naar waarheid zonder de pretentie te hebben dé waarheid ooit vast te kunnen leggen. De relativisering van alle waarheidsaanspraken, zoals geformuleerd nu vijftig jaar geleden bij Thomas Kuhn in *The structure of Scientific Revolutions* (1962), is vandaag toonaangevend geworden. Ze wordt verder ondersteund door de inzichten van de Amerikaanse filosoof Richard Rorty, een van de meest provocerende en invloedrijke denkers van onze tijd. Zijn zogenaamd ironische blik op cultuur en geschiedenis houdt in dat wetenschappers en filosofen zich bewust zijn van de 'historical contingency', de historische contingentie of toevalligheid van alle denkpatronen. Er is geen sprake meer van een ahistorische menselijke natuur, er is geen suprahistorisch doel in ons denken en waarnemen, in geschiedenis zijn er geen onwrikbare wetten en historisch noodzakelijke ontwikkelingen bestaan niet. Onze kennis en de systemen waarin we die vastleggen bestaan zolang als ze niet worden weerlegd. Het geheel van waarden en opvattingen die door wetenschappers op een bepaald moment worden gehanteerd werd door Kuhn omschreven als een paradigma. Ingrijpende wijzigingen hierin noemt hij een 'paradigmawisseling'.

Dergelijke paradigmawisselingen doen zich ook voor in de menswetenschappen, soms met even grote en trage gevolgen. Een voorbeeld is om te beginnen dit: de inzichten van Kuhn hebben ertoe geleid dat de alfa- en beta-wetenschappen, gescheiden op het breukvlak van de 19^e naar de 20^e eeuw toen Wilhelm Dilthey een verschil had vastgelegd tussen de respectievelijke methodes van verklaren en begrijpen ('erklären' tegenover 'verstehen'), nu weer dichterbij elkaar zijn gekomen: zelfs de 'harde' wetenschappen blijken immers bij de observatie van de werkelijkheid afhankelijk van onze waarnemingen en zijn dus niet 100% objectief. Andersom hebben we in de geestes- of menswetenschappen een tendens gezien vanaf de jaren zestig om aan te sluiten bij de natuurwetenschappelijke, experimentele

methodes, met afwijzing van de klassieke, subjectieve en dus niet als wetenschappelijk aanvaarde interpretatie. Vandaag is het zoeken naar de verschillen tussen de methodes in de alfa- en beta-wetenschappen niet meer aan de orde: het zijn vragen die niet meer relevant worden geacht: alle methodes zijn immers onderhevig aan dezelfde contingentie. Maar ook dat is een slechts langzaam doordringende, nog niet door iedereen aanvaarde ontwikkeling.

Een ander punt is de vraag of men de verschuivingen die we hebben geconstateerd in de geesteswetenschappen en die we hebben omschreven als een ‘cultural turn’, kunnen beschouwen als een paradigmawisseling in de geesteswetenschappen? Het antwoord op deze vraag is negatief, althans als we de zin aanhouden die Kuhn aan het begrip paradigma heeft gegeven: er is in de geesteswetenschappen geen sprake van een brede methodologische consensus, een geheel van waarden en opvattingen die gelden voor alle wetenschappers in het veld. Er is bijvoorbeeld in de literatuurwetenschap alleen al een nauwelijks te overziene veelheid van methoden en die veelheid neemt ook nog steeds toe: we zien een steeds verdergaande methodologische versplintering en diversificatie. Een recente cahier voor literatuurwetenschap heet symptomatisch ‘Hermeneutiek in meervoud’ en één van de redacteurs, Lars Bernaerts, introduceert het betrekkelijk recent ontgonnen domein van de cognitieve literatuurwetenschap als volgt: ‘Wat er vandaag onder de vlag van de cognitieve literatuurwetenschap [...] vaart, is niet zomaar een handvol schepen, maar een uitgebreide vloot’ (Bernaerts, in Bernaerts en Pieters 2011: 153). Het zelfde doet zich voor in het domein van de geschiedenis: de Leuvense historicus Jo Tollebeek heeft er, samen met vele anderen, al eerder op gewezen dat het historisch besef en de wijze waarop geschiedenis wordt geschreven ‘zich grondig [heeft] vernieuwd’ (Tollebeek 1996: 9). Er is zowat overal in de menswetenschappen of geesteswetenschappen sprake van een grotere complexiteit en veelkleurigheid.

Mario J. Valdés, op wie ik zo meteen nog zal terugkomen, schreef tien jaar geleden in verband met de culturele geschiedschrijving het volgende:

History has been a major area of inquiry for hermeneutic philosophy from the eighteenth century to the present. In historical hermeneutics the starting point has been the diverse ways the historian comes to grips with the ancient *aporia* of continuity and change, but never before has the field of debate been so diverse in orientation and purpose, ranging from openly prescriptive histories, which try to influence what will be written, to a highly and sometimes selective utopian construction of the past. [...] At the

other end of the spectrum of historical intentionality stand the diverse empirical approaches. (Valdés in Hutcheon and Valdés 2002: 63).

Wat gemeenschappelijk is aan dat hele spectrum van verschillende meningen is dat de literaire geschiedenis een soort noodzakelijke mislukking is, zo stelt Valdés: ‘a kind of necessary failure’. Het ziet er dus niet naar uit dat al deze ontwikkelingen en uiteenlopende opinies onder de hoed van één paradigma kunnen worden gevangen, tenzij het de hoed van de mislukking zou zijn.

Toch zal ik hier, zij het met de nodige voorzichtigheid, een poging in die richting wagen, een poging die te maken heeft met een duidelijk waarneembare verschuiving in onze benadering van literatuur. Die verschuiving ligt aan de basis van het feit dat er veertig jaar geleden geen literatuurgeschiedenissen meer werden geschreven en dat dit vandaag weer wel gebeurt, ondanks de vele, soms zeer pertinente kritiek en het onophoudende scepticisme van velen die de praktijk blijven omringen. In de geschiedenis van de methodes die in de menswetenschappen worden gehanteerd, werd het structuralisme dat in de jaren ‘60 van de vorige eeuw nog toonaangevend was, afgelost of aangevuld door de semiotische benadering of het poststructuralisme. In de semiotiek (of betekenisleer) zien we een verschuiving die we aan de hand van het communicatieschema van Roman Jakobson aanduiden als een verschuiving van zender naar ontvanger. Toegepast op literatuur: de aandacht van de onderzoeker gaat weg van de auteur, over het werk heen, naar de lezer toe.

Heel kort samengevat kunnen we constateren dat de focus van de literatuurstudie in de 19^e eeuw bij de auteur lag (de ‘zender’ van de boodschap), dat in de eerste helft van de 20^e eeuw enkele zogenaamde autonomiebewegingen ontstonden (het Russisch Formalisme, het Praagse Structuralisme, het New Criticism) die het werk zelf als een op zichzelf staande eenheid beschouwden, en dat het zoeklicht van de theoretici van de tweede helft van de 20^e eeuw (de Nouvelle Critique in Frankrijk en de vertegenwoordigers van de receptie-esthetica in Duitsland) verder uitging naar de lezer als ‘ontvanger’ of betekenisgever van het werk. In het Duitse taalgebied werd het literaire werk niet alleen als geïsoleerd fenomeen bestudeerd, maar ontstond ook de belangrijke methode van de receptie-esthetica en receptiegeschiedenis. Het is een globale indeling die zeer kort door de bocht gaat en geen recht doet aan de nuances die de literatuurwetenschappers en critici zelf hanteerden, maar de uitkomst blijft deze: in de Franse literatuurkritiek werd de auteur in de jaren ‘60 dood verklaard, en was de aandacht voor de receptie van het werk en voor de betekenisgeving door de lezer, al algemeen geworden. Roland Barthes, de intellectuele vrijbuiters die garant stond voor snel

openvolgende nieuwe standpunten en ontwikkelingen, stelde in ‘La mort de l’auteur’, een stuk uit 1968 dat is opgenomen in de bundel *Le bruissement de la langue* (1984; vertaald in het Engels als *The Rustle of Language*, 1989): ‘la naissance du lecteur doit se payer de la mort de l’Auteur’ (Barthes 1984: 67). Zijn redenering is dat een tekst – literaire of andere – een weefsel is of een web van citaten die voortkomen uit de duizenden haarden van de cultuur en dat in de schriftuur de stem van de auteur vernietigd is:

Dès qu’un fait est *raconté*, à des fins intransitives, et non plus pour agir directement sur le réel, c’est-à-dire finalement hors de toute fonction autre que l’exercice même du symbole, ce décrochage se produit, la voix perd son origine, l’auteur entre dans sa propre mort, l’écriture commence (Barthes 1984: 61).

De bron van de betekenis ligt dus, in onze waarneming van vandaag, niet in de tekst, maar bij de waarnemer van de tekst. Barthes, het moge duidelijk zijn, is hier bij uitstek een semioticus, die het proces van betekenisgeving legt bij de lezer. Interessant in datzelfde verband is dat Barthes eerder al, in het opstel over ‘Le discours de l’histoire’ uit 1967 (opgenomen in dezelfde bundel), heeft gezocht om historische teksten – teksten van historici als Herodotos, Macchiavelli, Bossuet en Michelet – te lezen in vergelijking met fictieve verhalen. Het fictieve verhaal en het historische verhaal hebben duidelijk één punt gemeen: het zijn verhalen, een waarneming die ook aan de basis ligt van de invloedrijke studies van Hayden White en Dominick LaCapra uit de jaren ’70 en ’80. In de Nederlanden wordt deze zogenaamd narrativistische richting in de historiografie vertegenwoordigd door de invloedrijke Groningse historicus Frank Ankersmit.

Het laat zich aanzien dat we hiermee een antwoord kunnen geven op onze vraag of de ‘cultural turn’ van de jaren ’80 een paradigmawisseling kan worden genoemd: omdat er geen eenheid is in de waarnemingen kan er, zoals hiervóór al gesteld, geen sprake zijn van een paradigmawisseling in de zin die Kuhn aan de term paradigma heeft gegeven; maar we zien wel dat er een verschuiving is in de focus van vrijwel alle waarnemers. Sommige wetenschappers rekken het begrip paradigma dan ook op en passen de term wel toe op de ontwikkelingen van de laatste drie decennia.

Waarom, is dan de volgende vraag, is deze overgang naar nieuwe aandachtspunten van belang voor de geschiedschrijving, voor de representatie van het verleden en in het bijzonder voor de literaire geschiedschrijving.

Literatuurgeschiedenis was, onder de invloed van de autonomiebewegingen, onderhevig aan zware kritiek. ‘Not done’, was het verdikt van de meest prominente, erudiete

literatuurwetenschapper van de tweede helft van de 20e eeuw, René Wellek. Deze eminente Tsjechische geleerde nam de inzichten van het Praagse structuralisme mee, eerst naar Londen, dan naar de Verenigde Staten, waar hij de co-auteur werd van het algemeen verspreide handboek *Theory of Literature* (samen met Austin Warren, 1949), het meest invloedrijke en duurzame resultaat van het New Criticism in de hele Westerse wereld. Wellek werd het voorbeeld van alle moderne comparatisten en schreef ook een monumentale geschiedenis van de literaire kritiek en de literatuurwetenschap in acht volumineuze delen. Maar diezelfde Wellek had het ook over de ‘ondergang van de literatuurgeschiedenis’ in een opstel getiteld ‘The Fall of Literary History’ (oorspronkelijk gepubliceerd in 1973 en gebundeld in *The Attack on Literature*, 1982). Hij neemt daar onder meer de onkritische pretentie van sommige literatuurgeschiedenissen op de korrel, die alleen maar parallellen zien en verbanden oplist tussen de biografische gegevens van de auteur en de personages uit zijn werk. Het zou volgens Wellek (en anderen vóór en met hem) gaan om een soort ‘Allerleiwissenschaft’ met nationalistische oogmerken, wat, bij de groeiende belangstelling voor de vergelijkende literatuurwetenschap, uit den boze werd geacht. In zijn beschouwingen over de zogenaamde tekortkomingen van de literatuurgeschiedenis constateert Wellek 1. dat sommigen ervoor pleiten de literatuurgeschiedenis helemaal af te schaffen of op te doeken, 2. dat anderen ze willen laten opgaan in andere disciplines zoals de algemene geschiedenis of de sociologie en 3. dat nog anderen proberen een specifieke methode vast te leggen. Als vertegenwoordiger van het New Criticism – een autonomistische beweging – verwijst Wellek naar het standpunt van de bekende Italiaanse filosoof en historicus Benedetto Croce, die er aan het begin van de 20^e eeuw al op wees dat het kunstwerk uniek is, individueel en direct aanwezig, en dat er geen essentiële continuïteit tussen kunstwerken kan worden aangewezen. Kunstwerken worden hier dus beschouwd als geïsoleerde objecten die buiten de geschiedenis staan. Wellek zelf is minder extreem wat die geïsoleerdheid betreft, maar verzet zich wel tegen de sociologie die literatuur ziet als een spiegel van sociale en economische veranderingen. Hij ziet ook, aansluitend bij de standpunten die al in het Russisch Formalisme werden geformuleerd, dat literaire werken worden beïnvloed door de voorafgegane literaire werken, maar hij wijst causaal verklarende verbanden af. Ook tegen de opvatting van de Russische Formalisten en de Praagse Structuralisten dat de ontwikkelingen in de literatuur, de geschiedenis van de literatuur dus, rechtstreeks samenhangen met een interne evolutie (of een geschiedenis van vernieuwingsbewegingen) heeft hij bezwaren: het is volgens hem een verklaring van de evolutie die géén verklaring biedt voor de richting die de verandering uitgaat. Bovendien

moet de literatuurhistoricus volgens Wellek altijd weer en in de eerste plaats een criticus zijn die het individuele werk beoordeelt. Met deze laatste kritiek bevinden we ons op het spanningsveld tussen literatuurkritiek en literatuurwetenschap – of tussen een subjectieve waardering en een objectieve beschrijving – en laat dat nu juist het speelterrein van de literatuurhistoricus van vandaag zijn. Wat de eerste, blijvende en fundamentele kritiek betreft dat geschiedenis niet wetmatig of voorspelbaar is en dus geen wetten kan opstellen zoals de natuurwetenschappen: hier kunnen we er aan herinneren dat de geschillen tussen de wetenschappen nu als minder relevant terzijde werden geschoven.

Maar toch hebben de bedenkingen van Wellek heel lang doorgewerkt, en zijn scepticisme klinkt ook vandaag nog mee in de internationale discussies. De belangrijkste, meest stimulerende stem in het orkest is wel David Perkins, die met zijn boek *Is Literary History Possible?* (1992), nu twintig jaar geleden al, een nieuw oriëntatiepunt heeft aangegeven. Perkins wijst literatuurgeschiedenis niet langer af, het antwoord op de vraag die hij in de titel stelt is dus positief, maar hij blijft erbij dat elke poging om een *verklaring* te vinden voor de ontwikkeling in de literatuur telkens weer faalt. Er is geen wetmatigheid en voorspelbaarheid, maar dat doet niets af van de relevantie van de geschiedschrijving. Perkins analyseert een duizelingwekkend aantal literatuurgeschiedenissen uit de Westerse wereld en constateert, met instemming, dat nieuwe generaties terugkeren naar de literatuurgeschiedenis. Dat kan een gevolg zijn van de lange tijd van ‘repressie’ die is voorafgegaan (wat dan een interne of immanente verklaring zou zijn), maar Perkins laat zien dat de vernieuwde belangstelling en herwaardering vooral verband houden met externe, contextuele overwegingen. Perkins zelf, overigens de auteur van een tweedelige geschiedenis van de moderne poëzie, schort zijn scepticisme weliswaar niet helemaal op maar hanteert de inzichten van het moderne denken over wetenschap: het verhaal van de literatuurgeschiedenis kan nooit definitief zijn omdat onze representatie van het verleden samenhangt met tal van veranderende – contingente, zegt Richard Rorty – factoren. Geschiedenis als wetenschap is een open, zich ontwikkelend proces dat zijn betekenis ontleent aan de zich wijzigende, evoluerende consensus van de wetenschappers vandaag. Het is de blik van de historicus die de betekenis bepaalt (de ontvanger in het schema van Jakobson) en het is zijn opdracht om de reconstructie van het verleden zo te beschrijven dat het ‘verhaal’ aannemelijk of geloofwaardig is. Dat laatste, de geloofwaardigheid van de representatie, is de toetssteen voor de hedendaagse historiografie:

Though the past is finally inaccessible, we can reasonably require that interpretations of it be plausible. There would, of course, be no point even in this requirement unless we assumed that a partial knowledge of the past is more likely to be revealing than distorting, an assumption we make, but for which we have no adequate ground. The criteria of plausibility include the rules of historiography as a discipline: pertinent information must be sought and weighed, statements must cohere logically, judgments must be backed up and cannot rest on the mere ipse dixit of the historian, sources must be criticized, and so on. (Perkins 1992: 16).

Met andere woorden: de plausibele verklaringen waar we naar streven veronderstellen een sociale consensus. Een belangrijk punt in de analyse en het betoog van Perkins is dus de aannemelijkheid of geloofwaardigheid van de representatie van het verleden – daar zijn zowat alle wetenschappers-historiografen het vandaag over eens: de zogenaamde ‘losgeslagen’ interpretaties zoals die van de deconstructionisten (ik ontleen de omschrijving ‘losgeslagen’ aan Frank **Ankersmit**) kunnen nooit een consensus bieden omdat ze de semantische wortels van een tekst loslaten. Maar het voornaamste punt is voor Perkins en de meeste wetenschappers-historiografen vandaag, dat de geschiedschrijver, vanuit zijn eigen hedendaags bewustzijn en kennis, de context reconstrueert waarin het werk is ontstaan en functioneert. Voor de historicus is dat niet nieuw: historici hebben altijd al gecontextualiseerd. Maar voor de literatuurhistoricus is deze (her)oriëntering van de focus een nieuwe wending – ik zeg heroriëntering omdat literatuurgeschiedenis in haar ontstaansfase zoals bekend het verband tussen leven en werk van de auteur al legde, zij het op een deterministische manier. De ‘cultural turn’ levert een literatuurgeschiedenis op die we zouden kunnen karakteriseren als vooral een geschiedenis van de literaire cultuur. Het verhaal dat hierbij ontstaat wordt bovendien noodzakelijkerwijze tijdelijk geacht: het is aan ontwikkeling onderhevig en zal herhaaldelijk bijgestuurd moeten worden, wat op zich geen bezwaar of tekortkoming vormt. In de woorden van Perkins: ‘Tradition in literary classification need not be merely blind inertia. It can be modeled positively, as a self-corrective dialogue that continues over generations’ (Perkins 1992: 113). Hierover bestaat vandaag alvast een (voorlopige) consensus. Er worden weliswaar weer verschillende soorten literatuurgeschiedenis geschreven, maar ‘[a]t the present time, virtually all explanations in literary histories are contextual’ (id.122). En het ziet er dus naar uit dat de omschrijving ‘self-corrective dialogue’ alle ruimte laat voor vele komende generaties. Deze zullen dan wel terdege rekening moeten houden met de zich steeds vernieuwende, nooit aflatende discussies.

Als voorbeeld van een dergelijke discussie laat ik nog even twee hoofdrolspelers in het eigentijdse, poststructuralistische of postmoderne debat aan het woord: Linda Hutcheon versus Stephen Greenblatt. Linda Hutcheon is werkzaam in Canada en is doctor honoris causa van onze faculteit; Stephen Greenblatt is een Amerikaanse Shakespeare-specialist van Litouwse afkomst; hij introduceerde het New Historicism, waarvan de wortels teruggaan op het Europese denken over geschiedenis, zoals Jürgen Pieters heeft aangetoond in zijn promotieonderzoek (Pieters 2001). Laat ik er nog dit aan toevoegen: Hutcheon en Greenblatt vertegenwoordigen standpunten die kenmerkend zijn voor het Noord-Amerikaanse continent, en zoals bekend wijken die op sommige punten sterk af van theorie en praktijk in Europa, al was het maar omdat ook het literatuurbegrip zelf zowel inhoudelijk als ruimtelijk sterke verschillen vertoont: in de Angelsaksische cultuur is literatuur breder dan in Europa. Maar ter zake: zowel Hutcheon als Greenblatt hebben meegewerkt aan de daarnet genoemde bundel *Rethinking Literary History*, uitgegeven in 2002 door Mario J. Valdés en Linda Hutcheon zelf. Hutcheon is, net als Valdés, gewonnen voor het her-denken – in de zin van her-bekijken, her-zien of her-overwegen van de discipline literatuurgeschiedenis. Voor hen is dit opnieuw een levend bedrijf, waarrond verder en voortdurend een dialoog in stand wordt gehouden. Hutcheon heeft één cruciaal punt van kritiek, zo niet een veto: zij wijst – zoals Weliek al eerder heeft gedaan – het nationale model van de literatuurgeschiedenis af. Daarmee vertegenwoordigt zij een niet-Europees standpunt, dat de nadruk legt op de onmogelijkheid om een ‘zuivere’, eentalige cultuur te beschrijven. (In Europa gebeurt dat in de praktijk wél, op grote schaal en voor de verschillende talen). De demografische realiteiten in de Verenigde staten en Canada zijn echter niet aan één streek en één taal gebonden, ze zijn ‘deterritorialized’ en de ‘nationale constructies’ moeten opnieuw bekeken worden in het licht van de ‘globalized multinational World of today’ (Hutcheon 2002: 3). De idee hierachter, ook onderschreven door Greenblatt, is dat het hoogtepunt van de literatuurgeschiedenis in de 19^e eeuw niet toevallig samenviel met een groeiend nationaal en cultureel zelfbewustzijn (de opkomst van de natiestaten in Europa) en dat de terugkeer naar het eigen verleden geassocieerd is met kwesties van culturele identiteit, met politiek, met macht: literatuurgeschiedenis draagt bij tot de eigen glorie en verhoogt het zelfbeeld van de natiestaat. Als de literatuurgeschiedenis recent een herleving heeft gekend, dan heeft ze dit te danken – in theorie en praktijk – aan andere, vroeger gemarginaliseerd gebleven groepen, hetzij nieuwe groepen om zich mee te identificeren: klasse, ras, etniciteit, gender, seksualiteit. Een belangrijke behoefte aan herschrijving van de geschiedenis is ook te vinden in de

postkoloniale studies, die de beperktheid van de eurocentrische blik aanklagen en aandacht vragen voor standpunten en grote groepen in de maatschappij die vroeger, door de koloniale heersers, verzwegen of ontkend bleven. Maar wat bij dat alles dus blijft is de ‘identity politics’, een zoeken naar een ideologische consensus bij groepen die zich eerder uitgesloten voelden (en dat ook waren) . De bedoeling blijft dubbel: teleologische en culturele legitimering. Hier biedt zich een uitgelezen gelegenheid aan voor de scherp geformuleerde kritiek van Greenblatt (Greenblatt 2002), ook op al deze nieuwe proeven van literatuurgeschiedenis: volgens hem zijn de (literatuur)geschiedenissen van deze nieuwe groepen immers niet beter dan het model dat ze bestrijden. Het zoeken naar identiteit blijft een struikelblok; Greenblatt stelt zonder meer dat identiteit een fabel is. Hutcheon zelf pleit in de praktijk zoals gezegd voor nieuwe vormen van comparatisme: uitgebreid onderzoek van bijvoorbeeld Latijns-Amerikaanse literaturen, of van Oost-Europese culturen (de mogelijkheden zijn hier nog oneindig en vermoedelijk ook eindeloos). Maar Greenblatt blijft ook hier afwijzend, wat vanuit zijn studiegebied ook begrijpelijk is: zelfs de Engelstalige literatuur is nu al een ‘global phenomenon’ geworden en al helemaal niet meer beperkt tot één natie. Hij wijst dus ook elke pretentie tot eenheid af.

Om het plaatje van de meningsverschillen nog wat te vervolledigen kunnen we verder nog aanstippen dat Valdés in dezelfde bundel wél pleit voor een heroverweging van de literatuurgeschiedenis, met name in de zin van bredere comparatistische studies (in samenwerking met Hutcheon), maar die moeten voor hem dan wel echte, of effectieve geschiedenissen zijn (Valdés 2002). Met deze ‘effectieve’ geschiedenis – de term is ontleend aan Paul Ricoeur – worden de steeds belangrijker en dominanter wordende inzichten van de sociologie binnengehaald en wordt de nadruk gelegd op de sociale en culturele contexten, op de gemeenschap waarin de auteur en het werk ontstaan en functioneren. En dat is ook de praktijk die we zien in Europa, inclusief de behoefte van de geschiedschrijvers om in grotere teamverbanden te werken.

Geachte toehoorders,

Het moge duidelijk zijn geworden dat ik hier alleen een heel klein topje van een omvangrijke ijsbergdialoog en -discussie heb opgeroepen. Ik wil dit zeer beknopte beeld nog even afronden met een paar woorden over de praktijk van de literatuurgeschiedschrijving vandaag in de Nederlanden. De Nederlandstalige cultuur is, op de uitzondering na van de korte zeventiende eeuw, vooral een receptieve cultuur geweest en dat is vandaag niet anders: de ontwikkelingen in ons taalgebied volgen in grote lijnen wat zich voordoet elders in Europa en

in de wereld. Ook de zojuist beschreven culturele wending of verschuiving sinds de jaren '80 van de vorige eeuw, heeft hier haar beslag gekregen, zij het, zoals meestal, met enige vertraging of in een vertraagde beweging. Zo vormde de publicatie van het handboek *Literatuurwetenschap. Grondslagen van een theorie van het literaire werk* van Frank C. Maatje in 1970 het hoogtepunt van een structuralistische visie op het literaire werk, op een moment dat het structuralisme elders al net voorbij was. Maar alle ingrediënten en gevolgen van de geschetste paradigmawisseling of focusverschuiving zijn aanwezig in de Nederlanden, met daarbij de prominente critici rond het tijdschrift *Merlyn* in de jaren '60, onder wie Kees Fens, J.J. Oversteegen en J. d'Oliveira, die de close reading van de Amerikaanse New Critics propageerden en voor wie, de facto, literatuurgeschiedenis een hoogst onaantrekkelijke, verouderde discipline was. Er waren ook collega's academici, zoals Eddy Grootes en Hendrik van Gorp, die in doorwrochte artikelen uitlegden hoe een omvattende literatuurgeschiedenis utopisch zou blijven, hoe ze zou moeten maar toch echt niet kon. Maar ook hier dus blijft het vak in beweging, en in leven: leven is nu eenmaal verandering, zoeken naar nieuwe dingen die de oude vervangen maar tegelijk voortzetten. Kortom: ook hier doken al gauw pogingen op tot een vernieuwde literatuurgeschiedenis, eerst door Ton Anbeek, die een combinatie nastreefde tussen receptiegeschiedenis en poëtische vernieuwing (dat laatste in het verlengde van de inzichten van de Russische Formalisten), daarna door een groep neerlandici die in het spoor van de invloedrijke postmodernistische literatuurgeschiedenis van Denis Hollier, *A New History of French Literature* (1989), een geschiedenis samen sprokkelde bestaande uit korte fragmenten, geschreven door verschillende auteurs, die telkens een of andere belangrijke gebeurtenis uit het verleden voorstelden. Het geloof in één, samenhangend verhaal was hier nog niet aanwezig, maar kort na deze *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, onder hoofdredactie van M.A.(Riet) Schenkeveld-Van der Dussen (1993), volgde de behoefte om wel een alles omvattend en samenhangend beeld van de literaire geschiedenis te schetsen.

Het resultaat was een zeventalig, momenteel nog niet helemaal voltooid overzicht volgens de hedendaagse inzichten in de geschiedschrijving, gedragen door een brede consensus in het veld van neerlandici en, om praktische redenen, gefaciliteerd door de Nederlandse Taalunie. De respectieve onderdelen worden geschreven door verschillende auteurs, die hun 'verhaal' hebben vastgelegd in dialoog met een kleine 'klankbordgroep' van collega's-specialisten. Deze nieuwe *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (2006-2013) volgt de vigerende tendensen – de sociologie heeft terrein gewonnen en eist dat het werk in een context functioneert ('echte' of 'effectieve' geschiedenis) – maar houdt ook vast aan de

kerntaak van elke literatuurstudie: het gaat, nog steeds, in de eerste plaats om literaire teksten, de tekstanalyse wordt niet losgelaten. Ook waar wordt gesteld, bijvoorbeeld door Frits van Oostrom, dat literatuurgeschiedenis cultuuroverdracht is, ook waar Herman Pleij vooral een mentaliteitsgeschiedenis van de late middeleeuwen schetst, vertrekkend van het leven in de stad. Literatuur is een sociaal gebeuren. Typerend is bijvoorbeeld nog de verschuiving in de waardering van de grote auteurs van de Gouden Eeuw: de romantische belangstelling, gebaseerd op de voor een deel foutieve informatie over de biografische achtergronden van het werk, is vandaag op de achtergrond geraakt in het voordeel van de internationaal georiënteerde intellectueel en diplomaat Constantijn Huygens, wiens werk een hoog gehalte aan cultuurhistorisch relevante, intertekstuele verwijzingen vertoont. Daarnaast is die vastliggende canon aangevuld, bijvoorbeeld met teksten die door vrouwen zijn geschreven of – voor latere delen – met teksten uit de voormalige koloniën, en komt – in alle delen – het hele literaire bedrijf in beeld, een web of netwerk met zijn vele kanalen om teksten vast te leggen en te verspreiden. Een niet te onderschatten probleem in dit nieuwe concept is dat de elf auteurs – Frits van Oostrom, Herman Pleij, Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt, Inger Leemans, Gert-Jan Johannes en Tom Verschaffel, Willem van den Berg en Piet Couttenier, Jacqueline Bel en Hugo Brems – boeken hebben geschreven met verschillende accenten, afhankelijk zowel van het materiaal van de eeuw die ze behandelen en/of van hun eigen voorkeuren en instellingen. Maar dit is een punt waar ik hier niet verder kan op ingaan.

Het mag inmiddels wel duidelijk zijn dat literatuurgeschiedenis de laatste jaren weer hoog op de agenda van de letterkundige neerlandistiek staat, in een brede, internationale culturele context. Verwonderlijk is dat niet: ondanks de schitterende en bevlogen kritische bedenkingen die iemand als Friedrich Nietzsche in de tweede van zijn *Unzeitgemässe Betrachtungen* over geschiedschrijving in het algemeen heeft losgelaten, blijft de mens een ‘historisch bepaald’ wezen: wij zijn wat wij geworden zijn, ons verleden bepaalt wat wij nu zijn, de omweg van het verleden is er nodig om het heden te begrijpen.

Bibliografie

F.R. Ankersmit, *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie, representatie en historische realiteit*. Groningen: Historische Uitgeverij 1990.

- Roland Barthes. *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*. Paris: Seuil, 1984.
- Lars Bernaerts en Jürgen Pieters (red.). *Hermeneutiek in veelvoud*. Gent: Academia Press, 2011 (Cahiers voor Literatuurwetenschap 3).
- Stephen Greenblatt, 'Racial Memory and Literary History', in Hutcheon and Valdés 2002: 50-62.
- Linda Hutcheon and Mario J. Valdés (eds.). *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2002.
- Linda Hutcheon, 'Rethinking the National Model', in Hutcheon and Valdés 2002: 3-49.
- Frits van Oostrom. *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013 (Geschiedenis van de Nederlandse literatuur onder hoofdredactie van A.J. Gelderblom en A.M. Musschoot).
- David Perkins. *Is Literary History Possible?* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Jürgen Pieters. *Moments of Negotiations. The New Historicism of Stephen Greenblatt*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001.
- Richard Rorty. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Oxford: Basil Blackwell Ltd, 1989 (Princeton University Press 1980¹).
- Richard Rorty, *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Jo Tollebeek. *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996.
- Mario J. Valdés, 'Rethinking the History of Literary History', in Hutcheon and Valdés 2002: 63-115.
- René Wellek, 'The Fall of Literary History', in *The Attack on Literature and Other Essays*. Sussex: The Harvester Press Ltd, 1982, 64-77.